

અને મોટાં જણસેત્રોમાં પંખીની સંખ્યા વધવા લાગે મોટા ભાગે શિયાળામાં જ આ વિસ્તારની મુલાકાત લેતાં પક્ષીનિરીક્ષકો જો માર્ચ-એપ્રિલમાં જાય તો તેમને ઓછા પાણીમાં ચિક્કાર ભરેલાં પક્ષીઓનાં દર્શન થઈ શકે. એ લાભ લેવા જેવો ખરો!

વરસાદી પાણી પર આપણું કોઈ નિયંત્રણ ન હોઈ શકે પણ થોળ અને નણસરોવર જેવાં સુરક્ષિત જળાશયોની સપાઠી પર કોઈ નિયંત્રણ રાખી શકાય? જે વિસ્તારો પક્ષી-અભયારણ્યો તરીકે જહેર થયાં છે, તેમાં પક્ષીઓની જ્રારિયાત અનુસાર પાણીનું માપ રાખી શકાય?

નળ સરોવર કુદરતી સરોવર છે અને તેમાં પાણીની આવક માત્ર વરસાદી પાણીની છે. ચોમાસા પ્રમાણે તેમાં પાણીનું વહેજ ઓછું-વાતું રહે ને તથનુસાર પાણીની સપાઠી અને જળસંગ્રહના સમયગાળામાં ફેરફાર થયા કરે - એ તેનું કુદરતી સ્વરૂપ છે. આ વર્ષ ભારે ચોમાસાથી સપાઠી વધી એ સમજી શકાય તેવું છે, પણ અધિક જળરાશિનું બીજું કારણ નર્મદાનું પાણી છે, જે વહીવાતીતંત્ર બેદરકારીને લીધે પાછલે બારણેથી ઘાખલ થાય છે. નર્મદાનું વધારાનું પાણી એ નણસરોવરનાં કુદરતી પરિસરતંત્ર ઉપર અતિકમણ છે. માત્ર પાણીની સપાઠી જ નહીં પાણીમાંની સજીવસૃદ્ધિમાં થવાપાત્ર સંભાવિત ફેરફારો તેના મૂળ પ્રાકૃતિક રૂપને નુકસાન પહોંચાડી શકે.

થોળ, ગાયકવાડી રાજમાં સિંચાઈ હેતુસર બનાવાયેલું તળાવ છે. સિંચાઈની સાથે સારી એવી સંખ્યામાં પંખીને આકર્ષણું હોવાથી પચીસેક વર્ષો પહેલાં તેને અભયારણ્ય જહેર કરાયું. થોળમાં વરસાદી પાણી સાથે નર્મદાનું પાણી પણ આવે છે. સામાન્ય રીતે સિંચાઈ માટે પાણી વપરાતાં તેની સપાઠી પક્ષીઓને અનુકૂળ મારે આવી જતી હોય છે. આ સાલ કોઈ અગ્રભ્ય

કારણોસર સપાઠી ઓછી થઈ જ નહીં. પણ એ થાય છે કે, શું પક્ષી-અભયારણ્ય જહેર થયા બાદ આ જળપણયમાં પક્ષીઓને અનુકૂળ જળસપાઠી નિયમિત કરવાની તસદી વનખાતાએ લેવી જોઈએ કે નહીં. જો પોણ્ય રીતે વહીવટ કરવામાં આવે તો સિંચાઈનો હેતુ પણ સંચાલન અને અભયારણ્યનો ઉદ્દેશ પણ જળવાય. પણ અહીં માત્ર જંગલખાતું જ નહીં સિંચાઈ ખાતું પણ સંતોષાયેલું છે (અને હવે 'ઈકો ટુરીઝમ'ના નામે પ્રવાસન ખાતું પણ મેદાનમાં આવશે), એટલે જે બળિયો તેની મનમાની થાય. પ્રકૃતિ-સંરક્ષણનો હેતુ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય જ્યારે નિવિધ સરકારી ખાતાં સુમેળથી કામ કરે. જો આ સાલ જેવી પરિસ્થિતિ વરસોવરસ રહેશે તો સંભવ છે થોળમાં પણ પક્ષીઓની સંખ્યા કાયમ માટે ઘટી જાય. જોકે, પક્ષીની સંખ્યા અને વૈવિધ્ય ઉપર બીજાં અનેક પરિબળો કામ કરે છે. અગત્યનાં જળાશયોનું નિયમિત સર્વેક્ષણ(monitoring) થવું જ જોઈએ.

શ્રદ્ધાંજલિ

જો હું એમને યાદ ન કરું તો કૃતદ્યન કહેવાઉં. વાચકવર્ગને નામ કે કામથી અછડતો પણ પરિચય હોય એવા એ, કોઈ પક્ષીપ્રેમી નહોતા; એ વ્યક્તિપ્રેમી હતા. એમનું નામ શ્રી રોહિતભાઈ કોડારી. 'ગુજર'ની ભગિની સંસ્થા શારદા મુદ્રણાલયના સંચાલક; જ્યાં 'વિહંગ' 'સોફ્ટ કોપી'માં તૈયાર થાય છે - 'યાઈટલ' સિવાયના અંદરનાં બધાં જ પાનાં 'ડિઝાઇન' થાય છે, તે જ્યાં દરેક અંક પહેલાં મારે સહેજે ચારપાંચ વખત તો તેમની સામે ખુરશીમાં બેસવું પડતું અને મને બેસવું ગમતું. એ હસમુજા અને વાતોડિયા હતા. તેઓના મુક્ત હાસ્યને તેઓની દંતપંક્તિ સહસ્રા સાથ આપતી. "જો જો મોંમાંથી મગ ન વેરાઈ જાય!" કહેવાનું મન થાય તે રીતે. મારો તેમની સાથેનો પરિચય ઓફિસના ટેબલની સામેસામેનો અને 'સ્લીપ'માં ઊભા રહી હાસ્ય

જીવિવાનો માત્ર હોવા છતાં એ પૂર્ણ હતો. એની પ્રતીતિ મને ત્યારે થઈ જ્યારે શ્રી મનીષભાઈ (ડિઝાઇનર - 'યાર્ટલ' સિવાય)એ તેઓના સ્વર્ગવાસના સમાચાર આયા અને હું વિષાદના વમળમાં ઘેરાઈ ગયો. અંગત સગું ગુમાવ્યા જેટલા નિસાઃસા નાખ્યા. મન માનવા તૈયાર જ ન થયું અને હવે એ 'ઓફિસ'માં ખાલી ખુરશી સામે કેવી રીતે બેસી શકીશા? એ પ્રશ્ન ફેણ ફેલાવીને ડોકાવા લાગ્યો.

'સંસ્થાની ધરોહર એટલે શું?' તે રોહિતભાઈને જોઈએ તો તાદ્દશ થાય. 'વિહુંગ' માટે જ્યારે કોઈએ 'ગૂર્જર'નું સૂચન કર્યું ત્યારે મને ત્યાં બે હાથે આવકાર મળ્યો. તેમાં 'વ્યાવસાયિકતા'થી પર ઘણું હતું, જે રોહિતભાઈની હસતી અર્દ્ધમિયાયેલી અંખોથી અભિવ્યક્ત થતું. સ્વાભાવિક રીતે તેમનો પાનો સાહિત્યકારો સાથે પડતો અને તેમના વિષેની રસપ્રદ વાતો સાંભળવાનો લાગો હું રોહિતભાઈ પાસેથી અચૂક લેતો. ઉઠતા-બેસતાં બે-પાંચ 'બુક માર્ક' કે 'ડાયરી' ને ક્યારેક વળી કોઈ સુંદર પુસ્તક મને હાથમાં થમાવી દેતા. તેમની વાતોની વચ્ચે આવતાં ફોનનાં અને કર્મચારીવર્ગ સાથેનાં સૂચન-સંવાદનાં અંતરાયોને હું ચાની ચૂસકી સાથે માણતો. તેઓની ઓફિસમાં વિલંબ થાય તે મને રુચતું. 'નોટિસ બોર્ડ' પર પ્રદર્શિત પુસ્તકોનાં નવાં 'યાર્ટલો'નાં શીર્ષકો ને 'ડિઝાઈનો' હું રસપૂર્વક નિહાળતો.

દરેક વ્યક્તિમાં એક પંખી રહેલું હોય છે. રોહિતભાઈની આંતરપાંખોનો ફફડાટ સાંભળવો મને ગમતો. તેમની વાતોની ઉડાન મને અવનવી દુનિયાની સેર કરાવતી.

એ પછી એક જ વખત હું 'શારદા'માં ગયો. તેઓના ઓફિસને બહારથી તાકી રહ્યો. ખાલી ખુરશીમાં મારાં ચક્ષુ દરિયો ઉલેચી રહ્યાં હોય એમ વ્યર્થ કશુંક

શોધી રહ્યાં હતાં. ભારે હૈયે મનીષભાઈ અને મેં કામની વાત પૂરી કરી.

'મૃત્યુ' અસ્તિત્વનો કોયડો સુલજાવવાને બદલે વધુ ઉલજાવે છે તેવું, રોહિતભાઈ જેવું કોઈ અંગત જાય ત્યારે સમજાયા વિના રહેતું નથી.

'વિહુંગ' વતી તેઓને મારી ભાવભરી શ્રદ્ધાંજલિ.